

משחת שיין

סיבורה של המשחה
שלנו

חוקדש מיצחק שיין
האהבה רבה
ואצטאוצים אין קץ
לכל יקירינו שאינם עוד
אתנו

משפחת שיין – סיפורה של המשפחה שלנו

משפחתנו גרה בעיר צ'נסטובה בפולין. גדלנו במשפחה גדולה יחסית למשפחות של היום. הבת הבכורה – יאדג'ה – נולדה בשנת 1909, אחריה נולדו התאומים יוסף ומשה (או נכון יותר משה ויוסף, כי משה נולד חמש דקות לפני יוסף ותמיד הייתה ביניהם מלחמה מי נולד ראשון, מי הגדול משניהם). הם נולדו באפריל 1915. אחריהם נולד שלמה, (שלמק), בפברואר 1920, ובסוף אני יצחק שנולדתי במאי 1921. שלמק ע"ש סבא מצד אבא, וגם סבא מצד אמא.

כולנו, עם ההורים גרנו ברחוב מירובסקה 5, בבית שהיה באזור היהודי של העיר, על רחוב סואן, גובל בשלושה רחובות. זה היה בית גדול, שהייתה בו הדירה שלנו שהייתה גדולה ורחבה, 8-9 חנויות, ועוד כמה דירות להשכרה. הבית היה שייך להורי. אבא היה סוחר, ובשנות מלחמת העולם הראשונה הוא עשה כסף כנראה הרבה כסף, והתבסס. בבית היו 5 חדרים, ולאבא היה כיסא קבוע. היו לנו 2 עוזרות בבית, אמא הייתה רק ממליחה את הבשר, והן היו מבשלות, כל יום אכלנו בצהרים, מרק, בשר ותוספת. בשישי שבת אכלנו דג קרפיון, ההורים לא אכלו יחד כי היו כל הזמן בעבודה.

בשישי שבת, היינו מארחים מקבצי נדבות ובימי השבוע נערי ישיבות היו אוכלים אצלנו, ולנו בישיבה. בכל יום אירחו אותם לארוחות משפחה אחרת. בבדיקת החמץ בפסח לאמא היה מנהג שבו הייתה מפזרת בחדרים לחם, ואנחנו ואבא היינו צריכים למצוא את זה, הייתה רומזת לנו איפה פספסנו. החופשות היו בנפרד, אמא הייתה נוסעת עם הילדים לחודש, ואבא היה נוסע פעם בשנה ל-4 שבועות לקרניצה (מרחצאות). בחופשת הקיץ חב המשפחה על יד צ'נסטובה (בכפרי נופש)

אבא היה יהודי דתי. לבש בשבת את מה שאנחנו רואים היום בשכונת מאה שערים – קפוטה, חליפה שחורה ארוכה וכובע מיוחד שאפיין רק יהודים. היה לו זקן והוא השכים קום מדי בוקר בשעה חמש, והלך יום יום להתפלל בבית הכנסת. אנחנו כשהיינו מצטרפים בשבת, היינו משחקים פינג פונג – בזמן קריאת פרשת השבוע, וחוזרים לסוף התפילה והביתה עם אבא.

זה היה בית הכנסת של אבא. הוא היה שם האיש המפורסם. זה היה די רחוק, כ-15 דקות הליכה מהבית, ובכל זאת הוא הלך בבוקר בשעה חמש להתפלל, חזר הביתה, העיר את הילדים, ובשבע וחצי, רבע לשמונה היה יוצא לחנות, ושם נשאר בדרך כלל עד שעה תשע בערב, לפעמים גם יותר מאוחר. למעשה, היה לו מעט זמן פנוי לעסוק בדברים שמחוץ לעבודתו שהייתה באמת קשה מבחינת השעות. אבל, גם הייתה לו נפש שאהבה ללמוד, לראות, להתעניין. בבית היו עיתונים, וכשהתחילו שידורי הרדיו היה מהראשונים שהכניסו רדיו לבית.

הייתה לו יד אחת קצרה מהשנייה. בילדותו נפל ושבר את המרפק, ולכן הייתה ליד אפשרות סיבוב של 180 מעלות. אנחנו, הילדים היינו משחקים אתו – לוקחים את היד ומסובבים אותה והיד הייתה נופלת.

אבא היה יהודי נמוך, שמנמן במקצת, דתי כמו שאמרתי, אבל לא דתי במובן קיצוני. הוא הזדהה עם זרם ה"מזרחי" שהיה זרם מרכזי. אבא הצביע ל"מזרחי" וגם היה חבר מוצהר בתנועה. מבחינה דתית, היה מחסידי הרבי מסטריקוב שהקים שושלת בעיירה בשם זה.

אבא נולד, כנראה, בצ'נסטובה, והייתה לו משפחה גדולה – 7 אחים ואחיות רובם התגוררו במקום. (כולם עם בני זוגם נרצחו בטרבלינקה) מבחינה כלכלית אבא היה המסודר ביותר, הם נזקקו לעזרה והוא באמת עזר להם. למשל, ההורים של גב' לאופמן, בת הדודה שלנו, גרו אצלנו בבניין בחינם, כי מצבם הכללי לא היה טוב ואבא תמך כל הזמן במשפחה.

אמא נולדה במשפחה שעל הרקע שלה ידעתי יחסית רק מעט. אני לא הכרתי אף אחד מהסבים שלי כי נולדתי אחר מות שניהם. הסבא התגרש מאשתו שהייתה האם של אמא שלי ונישא בשנית. סבתא התגוררה בבלאשקי וגידלה שם בנים ובנות, ומאוחר יותר עברה לצ'נסטחובה. (בפרוץ המלחמה) לבית שלנו, ומשם נשלחה לטרבלינקה.

אני מניח שאבא ואמא התחתנו בשידוך או משהו דומה, אבל במשך כל השנים הייתה ביניהם הבנה, נכונות לווייתורים, השלמה אחד עם השני והייתי אומר הכרה וכבוד אחד כלפי השני. היו חיים טובים מאוד בין ההורים. יום העבודה שלהם היה עמוס, ואף פעם, למשל, לא יכלו לאכול ארוחת צהרים ביחד בגלל שגם אמא עבדה בחנות. אני עוד אחזור לעניין של החנות אבל לא הייתה להם אפשרות לחיי משפחה כמו שאנחנו מכירים – עובדים, גומרים את העבודה וחוזרים הביתה. ב-05:30 אבא היה יוצא לבית הכנסת, כשחזר העיר את הבנים, לא היה סוף לעבודה, העבודה התחילה ב-7:30 בבוקר, לכאורה החנות נפתחה רק ב-9:00, אבל כבר ב-07:30 מישהו צריך היה להיות שם. זו הייתה חנות גדולה בנובה רינק (השוק החדש) מספר 5, חנות של קונפקציה – בגדים לנשים, גברים וילדים. חולצות, כותנות, אבל גם מחלקה גדולה מאוד של שמלות חופה. בסך הכל, קונפקציה די זולה. בלודז' אבא קנה את הבדים, והיו לנו מתפרות שתפרו את הבגדים.

הקליינטיים שלנו היו כמעט אך ורק פועלים ואיכרים נוצרים, בד"כ רמה די נמוכה. ההורים עבדו קשה והיו להם 4-5 מוכרות. לפעמים מישהי מבני המשפחה הייתה נכנסת לעזור. סבתא לאה(בת 70) למשל, אמא של אבא שלי, גרה אצלנו ותמיד הייתה יושבת בחנות להסתכל ולהשגיח. ברצוני לציין, בתקופה ההיא כשמעט נשים היו משכילות, לאמא הייתה השכלה תיכונית חלקית, והיא אהבה לקרוא ספרים, לשמוע מוסיקה וליהנות מחיים תרבותיים. למרות שעבדה מאד קשה, השתדלה תמיד למצוא זמן גם לזה. היא גם הייתה פתוחה יותר באימוץ זרמים חדשים ביהדות מאחר שאמא ואבא עבדו קשה חנות, הייתה תמיד בבית עוזרת יהודייה שעבדה עד שהתחתנה (בד"כ כמה שנים), ואחיותיה המשיכו כעוזרות בבתינו.

אבא, שהיה יהודי מכובד עם זקן ולבוש אופייני, היה מוכן וביקר גם בתיאטרון וקולנוע, דבר שלא היה מקובל. נכון, לקולנוע הלך מעט אבל לתיאטרון יותר. העיתון בבית לא היה דתי. עיתון "היינט" עיתון מתקדם, ציוני, לא מהזרמים הדתיים. זאת אומרת, אבא ואמא היו אנשים שהציפיות והרצונות שלהם היו מעבר לעבודה ולענייני החנות בלבד.

עכשיו אני אעבור לאחים, ואתחיל ביאדג'ה. לא במקרה היא הבכורה בבית. היא גם הדומיננטית, החזקה. בחורה עם אופי לא קל, עקשנית, בעלת השכלה רחבה וצימאון רב ללמוד ולדעת. להכיר הכל באופן יסודי ולא תמיד להתחשב אם זה מוצא חן בעיני הסביבה וההורים. למשל, אחרי שגמרה את בית הספר התיכון, היא הייתה פעילה ב"שומר הצעיר" וזה לא היה בדיוק לרוחם של ההורים, אבל יאדג'ה הייתה אישיות חזקה. היא הייתה מקובלת מאוד בחברה בגלל חכמתה, בגלל יכולתה לעבוד עם אנשים, לשכנע. היא הייתה גבוהה, רחבה יחסית. היה לה מבנה גוף יפה ורגליים יפהפיות. שכחתי עוד לציין שאבא היה ג'ינג'י אמא – לא. אגב, אמא לבשה פאה נוכרית מסיבות דתיות. לא שהיא הייתה כל כך דתית, אבל זה היה מחייב, החברה והסביבה. התקופה היא שנות העשרים ותחילת שנות השלושים וזו הייתה הסביבה היהודית והשפעתה.

ובכן, נחזור ליאדג'ה. אבא היה ג'ינג'י וכל הילדים, כל חמשתנו, היינו ג'ינג'ים, שיער ג'ינג'י היה לכולנו. יאדג'ה הייתה ב"שומר הצעיר" כמו שאמרתי, וחשבה שצריך לא רק להיות בתנועה אלא גם לבצע. היא למדה בבית ספר תיכון בעיר, ואחרי כן החליטה שהיא צריכה ללכת להכשרה. הכשרה הייתה דבר כזה שהבן או הבת עזבו את הבית לעיר אחרת במסגרת הקבוצה, של תנועת הנוער, ושם חיו חיי קומונה, כולם יחד. מי שהרוויח ומה שהרוויח – הכל נכנס לקופה משותפת. שם למדו לעבוד, לחיות ביחד ולוותר אחד לשני. זה היה, כנראה, קשה מדי בשביל ההורים. היא ברחה מהבית, אבל ההורים לחצו באמצעות קרובי משפחה והחזירו אותה הביתה. בזמן שברחה היא הייתה בערך בת 17, אני מניח. מכל מקום לאחר מכן, כפשרה, היא עברה ללמוד בבית ספר למורים על שם צ'ארני בוויילנה. זה היה אחד המוסדות הגבוהים ביותר ללימודים יהודים בפולין. היא קיבלה שם את התואר והוסמכה כמורה בבית הספר לימדו עברית, חזרה הביתה ובשנות השלושים התחילה לעבוד בבית ספר יהודי, בית הספר ע"ש פרוץ בצ'נסטחובה, שם גם הכירה את בעלה לעתיד – ליבר ברנר.

שפת האם שלנו הייתה אידיש. ברחוב היהודי האידיש הייתה מקובלת יותר מאשר הפולנית. למרות שלמדנו בבית הספר פולנית (בי"ס ממלכתי פולני, חינוך חובה), הרי שעם ההורים ועם בני המשפחה דיברנו כל הזמן אידיש. בינינו דיברנו לפעמים פולנית, אבל השפה שכיחה, כמו שאמרת הייתה אידיש.

אני רוצה לספר מי הייתה יאדג'ה בשבילי. היא הייתה לי לא רק אחות, אחות בכורה, היא הייתה לי אם ואחות, כמו בשיר "הכניסיני תחת כנפך". מאחר ואמא הייתה עסוקה רוב שעות היום, תרמה בעיקר יאדג'ה לעיצוב דמותי. לא בכפיה, אבל אם הייתה למישהו השפעה כלשהי על אישיותי והתפתחותי זו הייתה יאדג'ה. וזה לא היה מתוך סמכות אלא מהאהבה שלה אלי, ומיחס של אהבה, כבוד והערכה שהיה מצדי כלפיה. היא נשארה לי הדמות היקרה ביותר מכל בני משפחתי.

ביחסים להורים לא היה דבר כזה שאני אגיד לאבא, בוא נאמן, "תן לי". לא דיברנו בגוף ראשון "אבא אני רוצה", או "אבא אני מבקש", לא. פנינו רק בגוף שלישי – זו הייתה הצורה המקובלת והנהוגה בתקופה ההיא – "שאבא יעשה לי" "האם אני יכול לבקש מאבא, שאבא יתן לי".

עכשיו אני אעבור לאחי, ליתר האחים.

התאומים נולדו, כמו שאמרת ב-1915 והיו שונים בחיצוניותם, באופיים באישיותם, בהלך המחשבה, בביצוע. היית אומר שונים באופן מוחלט. למרות שהיחסים ביניהם היו בסדר, לכל אחד היו החברים שלו והעיסוקים שלו בנפרד.

משה – מוניק-נטה יותר ללימודים, לתנועת נוער, להדרכה. הוא הפך להיות מדריך ראשי בתנועה של הנוער הציוני בפולניה, ובגיל צעיר – 18 – מיד לאחר הלימודים, נסע להכשרה בלודז' מטעם התנועה. הוא עבד פיזית קשה, קיבד רישיון עליה לפלשתינה ב-1936, בלודז' שהה שלוש שנים, ובמהלך השנים האלה הכיר את אשתו לעתיד – שולמית ושם התחתנו. ב-1940 קיבלנו הודעה מחנאל"ה אחותה של שולמית כי נולדה אילנה.

אני רוצה לעשות כאן קפיצה קטנה ולחזור לאבא, בגלל שנזכרתי שאבא כבעל חנות, היה חייב לנסוע לפחות אחת לשבוע ללודז'. יום אחד בשבוע היה נוסע לקניות, לסידורים, לראות קולקציות חדשות וכו'. בהיותו בלודז' היה מבקר אצל הבן שלו משה, נכנס לקיבוץ (שלא היה על טהרת הכשרות), מתיישב שם ואוכל איתם. זה מראה על צד נוסף באישיותו. נכון, החיצוניות הייתה דתית, אבל הוא ידע מהו העיקר. כמו שמוניק אמר לי לא פעם: "אבא ידע היטב שאנחנו לא אוכלים כשר, אבל להיות אתי, לשבת אתי ולאכול אתי היה יותר חשוב.

יוסף – אני עובר ליוסף, יוסף היה טיפוס אחר, רחב כתפיים, מוצק כזה, בריא. בבית הספר הוא נחשב ל"trouble maker" עוד ביסודי. בתיכון היו צרות על גבי צרות עם מורים שהרימו את הידיים כבר בשנה הראשונה או השנייה. עד שהוא עזב את בית ספר התיכון העיוני ועבר לבית ספר מקצועי ולמד מסגרות מכנית. הוא עשה למורים את "המוות", כל מיני קונצים וכל מיני שובביות שהיו חלק מאופיו והתנהגותו. בבית הספר המקצועי מצא כנראה יותר מקומו, למד מסגרות מכנית ומכניקה ואהב יותר את המקצוע. בנוסף, יוסף התעסק גם בספורט. הוא היה מתאגרף בקלאב ספורט יהודי שהייתה בו סקציית אגרוף, והגיע לאלופות פולין באגרוף במשקל חצי בינוני. סליחה, אני מתכוון בקבוצות היהודיות אבל הוא נפגש גם עם הרבה קבוצות לא יהודיות. לי ולאחי שלמה היה כבוד גדול כשבמשחק שהתקיים בצ'נסטחובה, אחינו יוסף היה יוצא ובנוכחות כל מיני אנשים היה מכניס אותנו לאולם לראות את תחרויות האגרוף. יוסף עלה ארצה ב-1935 כחבר הנבחרת הפולנית למכביה ונשאר בארץ עד היום. משה עלה ב-1936 עם אשתו שולמית.

שלמה (שלמק), היה copy של יוזק. הטיפוס של יוזק בחיצוניותו, מבנה גופו, התנהגותו והלך מחשבתו, בדיוק כמו שאני הייתי copy של משה, בהתנהגות בהלך המחשבה, בלימודים, בחיצוניות. עד היום הקרחת דמה, הקול דומה לא פעם אנשים מחליפים בינו. כך שאצלנו היה דבר מעניין, מספר ארבע היה דומה למס' אחד(שלמק = יוסף). ומספר שלוש היה דומה למספר שניים. (יצחק = משה) שלמק גם למד בבית ספר מקצועי ואחרי כן נרצה על ידי הנאצים, אבל אני אחזור אליו אחר כך.

במאי 1935 נפטר המרשל פילסודסקי שהיה מייסד פולין והדיקטטור שלה, אבל גם הגן על היהודים. מיד אחר כך התחיל המאבק של הניאו-נאצים הפולנים, "אנדקים" או איך שקראו להם, הם דרשו שהיהודים יעזבו את פולניה, ילכו לפלסטינה ויתנו להם, לפולנים את הכל. לפני החנות שלנו, למשל, עמדו צעירים כאלה בשנים 1936-1939 וכמעט לא נתנו לקליינטיים נוצרים להיכנס. זה השפיע בהחלט על המצב הכלכלי של היהודים, וחלק מהאנשים התחילו לחשוב על עזיבת פולין. הבעיה הייתה שלא היה לאן, האנגלים לא נתנו רישיונות עליה לפלסטינה

עכשיו אתייחס לעיר בה גרנו. צ'נסטובה נמצאת בקרבת הגבול הגרמני, בערך 15 ק"מ מהגבול. הייתה שם השפעה גרמנית חזקה. מצד אחד היו שם הרבה תושבים גרמנים, אבל מצד שני זוהי עיר מאוד, מאוד מקודשת לפולנים. בתוך מנזר שבנו על גבעה רמה "סינה גורה" שפרושה, "ההר הבהיר", ישנה תמונה של המדונה הקדושה השחורה, "מטקה בוסקה צ'נסטובסקה". עשרות ומאות אלפי עולי רגל היו באים מדי שנה מכל קצות פולין והולכים בתהלוכות למנזר. במנזר היו אוצרות עצומים שהתקבלו במשך דורות מפולנים. המקום היה קדוש גם מפני שבשנת 1655 הייתה פלישה של שבדיה לפולין, ובגבולות המנזר הזה הם נעצרו ומשם נהדפו והכל בזכות הנס של המדונה.

בתחילת שנות השלושים חיו בעיר כמאה, מאה ועשרים אלף תושבים, שמתוכם עשרים וחמשה עד שלושים אלף יהודים. העיר חיה הרבה על תירות אבל הייתה גם תעשייה, היו מספר מפעלים. היהודים היו מעורבים בכל הרבדים של האוכלוסייה, היו סוחרים, בעלי מקצוע (נגרים, חייטים וכו'), בעלי בתי חרושת ובעלי בתי מלאכה קטנים. אבל היו גם יהודים עניים מרודים, אנשים שלא היה להם מה לאכול והתגוררו בכוכים. המשפחות היו בד"כ גדולות, לא השתמשו באמצעי מניעה. במשפחה יהודית ממוצעת היו חמשה, שישה ילדים. במשפחת אבי, כמו שאמרתי היו שמונה ילדים. היהודים התגוררו, בדרך כלל באזורים יהודיים אבל גם בכל רחבי העיר. הפולנים לא ראו בעין יפה את השתלבות היהודים, ובשנות השלושים היו אירועים אנטישמיים.

בשנת 1935 או ב-1936, אבא חלה ועבר אירוע לב, ונאלץ לצמצם את נסיעותיו ללודז', אז אני עזבתי את הלימודים והלכתי לעזור לאבא בניהול העסק. אני למדתי מגיל חמש בערך. הלכתי ל"חדר" ואחרי כן לבית הספר היסודי. במקביל לסיום לימודי בבית הספר היסודי למדתי גם בחדר. היו לי מורים שונים וביניהם אחד שחיבב עלי את התנ"ך וזה נשאר לי עד היום. שמו היה גלזר או גלייזר.

ובכן, הייתי מוכרח להפסיק את הלימודים והלכתי לחנות. אני לא יודע אם ציינתי, אבל הייתה לנו בחנות מחלקה גדולה מאוד של שמלות, חצאיות וכו', ואמא ניהלה את מחלקת הנשים. אנחנו קנינו את הבדים והייתה לנו מתפרה, אבל את עיקר העבודה נתנו לאנשים מבחוץ, חייטים, שתפרו מהבד שלנו את החולצות והשמלות. כמו כן היה לנו בית מלאכה שבו עבדה תופרת שעשתה תיקונים, ובחנות עצמה עבדו ארבע, חמש מוכרות. כל העובדים היו יהודים.

תפקידי בחנות היה להיות נוכח שם. לא כל כך אהבתי את העניין הזה, וגם לא כל כך היו צריכים אותי, אבל קצת הקלתי על אבא ואמא שהיו מסוגלים לצאת לאיזה חצי שעה, שעה להפסקה.

היה לנו די טוב מבחינה כלכלית. סיפרתי כבר שגרנו בבית משלנו, ובביתנו הייתה גם חנות גדולה ומחסן וקצין פולני נכה מלחמה מ-18-1914, קיבל רישיון למכור שם סיגריות בסיטונאות. הוא היה מיוודד עם אבא ובשנת 1936 הציע לקנות את כל הבית ואת החנות. הוא היה מוכן לשלם לאבא כאלפיים פונט שטרלינג. כדי שנבין כמה כסף זה היה, אלף פונט שטרלינג אפשרו למשפחה יהודית שלמה לעלות לפלסטינה בלי רישיון, בלי סרטיפיקט, כמו קפיטליסטים. אבא קצת לחץ על מנת שנמכור את הרכוש הזה שתהיה לו נקודת אחיזה בארץ. שני הבנים שלו כבר היו שם וגם הבן השלישי, שלמק, התכוון ללכת לאותו כיוון.

אבא היה ציוני והתכוון גם לביצוע אבל אמא פחדה מהמאורעות שהיו בארץ בשנת 1936 וגם פחדה מהשינוי ולא רצתה למכור. בסוף לא מכרנו, וחבל, כי זה היה בטח מציל את חייהם.

אני רוצה לציין שהאווירה הכללית בפולין הייתה אנטישמית, והתקיימו פוגרומים. אלה לא היו פרעות קישינב, אבל פה ושם נהרגו יהודים ונשרפו בתים של יהודים. זה היה אופייני כי המשטר הפולני היה משטר נאציונליסטי קיצוני, שקיבל את היהודים, אבל לא כל כך היה מוכן לעזור.

למשל כשעמדו המשמרות לפני החנות שלנו, למרות שהייתה פה פגיעה, הפרעה בחרה, ההוראות של המשטרה היו לא להתאמץ לעזור ליהודים. מבחינה פוליטית יהודית, ב"סיים" (הפרלמנט הפולני) היו כמה נציגים יהודים, ציונים וגם מאגודת ישראל האנטי ציונית. אגודת ישראל תמיד הלכה עם הממשלה וקיבלה איזה שהם זכויות. כמו שאמרת, ההרגשה כללית לא הייתה טובה, אבל אבא ואמא המשיכו בחנות.

אני חוזר עכשיו לליבר ויאדג'ה. ליבר היה ממשפחה דתית מאוד קיצונית. אבא שלו היה יד ימינו של הרב. לליבר היו אח ושתי אחיות, והוא בא מאזור אחר של פולניה. הם הכירו בבית הספר לו לימדה יאדג'ה וליבר היה שם המנהל. במשך השנים בית הספר תחת ניהולו של ליבר, קיבל תפנית לכוון שמאלני ("בונד"), והמוסדות היהודיים לא כל כך היו מרצים ו"איפשרו" לליבר לעזוב את העבודה. הוא עבר לעבוד בחברת סעד יהודית שפעלה לרווחתם של הבריאותית והנפשית של ילדים משכבות לא מבוססות. הכסף הגיע מהג'וינט וארגונים יהודיים נוספים בארה"ב.

הם נישאו בשנת 1935, יאדג'ה הפסיקה לעבוד בבית הספר, ובאה לעזור קצת בחנות. השקפותיהם היו שמאליות-קיצוניות, היא הייתה פעילה במפלגה הקומוניסטית, יחד עם קבוצת חברים שלה. כל פעם לקראת האחד במאי, היו עוצרים מאות פעילים בתנועה הקומוניסטית ואבא נאלץ להבריח את יאדג'ה מהבית. לקראת היום הזה הוא נתן כסף לקצין המשטרה הפולני כדי שלא ימצא אותה. בקיצור, עם כל ההשקפות הקומוניסטיות האלה, חתונה יהודית עם כל המסביב מאוד לא הייתה לרוחם. מצד שני, ליבר בא ממשפחה מאד דתית, וגם אנחנו, אז הם עשו פשרה, אבא ואמא שלנו וידג'ה וליבר ואבא ואמא שלו, נסעו לעיר אחרת, כמה עשרות ק"מ מאתנו, שם ערכו את החופה, וכשחזרו לצ'נסטחוב עשו מסיבה, אבל לא היה כל טכס דתי.

יוזק אבא ואמא

**יוזק
יצחק (מימין) ושלמק (משמאל)**

סבא

יאדג'ה עם
משה (מימין) ויוזק
(משמאל)

אבא אמא ויאדג'ה

עכשיו אני מגיע לתקופה שלפני פרוץ המלחמה.

מאורעות 1938-1939, עליית היטלר בגרמניה, הסיפוח של אוסטריה, הפלישה לצ'כוסלובקיה גם פולניה והושפעה מהשינויים הללו. אחר כך הופיעה הדרישה להחזרת העיר גדינסק שהייתה עיר מעורבת גרמנית פולנית. הדרישה הזו הייתה למעשה, הסיבה לפרוץ המלחמה בראשון לספטמבר 1939. אני רוצה לציין שאנחנו, היהודים, היינו במתח עצום לקראת המלחמה, וגם חסרי אונים. לא ידענו מה לעשות לא היה לנו לאן לברוח, והשמועות... ימים ספורים לפני פרוץ המלחמה ומאחר והיה כמעט ברור שתהיה מלחמה, אבא לקח עגלה גדולה עם סוסים, העמיס עליה חלק גדול מאד מהציוד של הבית, בעיקר את הדברים הטובים, היקרים. איתם שלח גם את אמא, יאדג'ה את סבתא ועוד מישהו נדמה לי, לכפר מרוחק 20-30 ק"מ מהעיר. לעיירה הזו קראו קשפיצה, אבל למרות המאמצים ש אבא חלק גדול מהציוד נשרף וכשהם חזרו הביתה אחרי כמה ימים, כבר חזרו בלי שום דבר.

המלחמה פרצה ביום שישי, ובשישי-שבת אבא איכשהו הגיע לקשפיצה. אני ואחי לקחנו אופניים ורכבנו לשם. ליבר נסע, כנראה, גם הוא, אני לא זוכר איך אבל גם הוא הגיע. אחי שלמק הגיע חזרה לצ'נסטחובה בלי בעיות, אבל אני נעצרתי יחד עם יאדג'ה וליבר. לקחו אותנו לאיזשהו מחנה, ובמחנה הזה היינו כשבועיים. משם הוציאו מספר אנשים שלא חזרו יותר, וכנראה נרצחו. המחנה הוחזק על ידי הוורמאכט זאת אומר הצבא הגרמני ולא המשטרה. יאדג'ה הייתה שם מתרגמת והיא עזרה לי לליבר וחזרנו הביתה עם יאדג'ה בערב החג. זה היה ערב ראש השנה.

כשאנחנו ברחנו עם האופניים, הכבישים היו סתומים, היה בלגן בכל מקום, חושך, צעקות והצבא הפולני היה חסר אונים. הגרמנים הראשונים שראינו נסעו על אופנועים עם סירה בצד ששם ישב מישהו עם מכונת ירייה. הם נראו לנו ענקים עם המעילים הגדולים, עם הקסדות ועם הצעקות. מיד עם צעקות, מיד עם יריות, המון יריות, גם לתוך ההמונים ראינו החוגים גם בדרך מקשפיצה ואני מדבר על יום, יומיים מפרוץ המלחמה.

הגרמנים נכנסו לצ'נסטחובה ביום ראשון, 3.9 אנחנו חזרנו ב-13.9. חזרנו לעולם אחר. עזבנו בית רגוע, משפחה מסודרת אוהבת, מצב כלכלי טוב, משפחה רחבה עם דודי ודודות, חיי תרבות תוססים, כל זה פתאום ביום בהיר אחד, נפסק. כאילו חתכו את זה בסכין. הגענו לצעקות, ליריות, לאיסור לצאת בלילה וגם ביום פחדנו לצאת, כי בכך מקום שמעת והרגשת את המשטרה הגרמנית... תוך זמן קצר מאז שפולין חולקה בין רוסיה לגרמניה, נכבשה ע"י הנאצים, דרשה משטרת גרמניה שכל יהודי גם ילדים ילבשו סימן זיהוי על הזרוע הימנית, פס מבד לבן ועליו מודפס "מגן דוד" שיהיה קל לזהות יהודי. הגרמנים תפסו ברחובות יהודים לעבודות שונות, כאן אספר אירוע שהיה ולאחי שלמק, בבית שבו גרנו הייתה לנו מישהי שעשתה את עבודות הניקיון, היא ניקתה גם את המדרכה והכל סטרושקה (שומרת סף), היו לה מספר ילדים והיא קיבלה מההורים כל טוב וגם דירה. בערך בחודש אוקטובר 1939 הגרמנים תפסו עובדים יהודים לעבודה, והבן של סטרוסקה, שהיה אז בן 5 או 6 צעק להם "יודה, יודה" והם עלו אלינו הביתה ולקחו אותי ואת אחי לעבודה. הובילו אותנו לאיזה בית יפהפה, בטח של עשיר פולני שהגרמנים לקחו לעצמם. היה שם מקלט מלא עצים שצריך היה להעביר אותם למקום אחר. כשעברנו עם העצים על הגב קיבלנו מכות רצח וגם כשחזרנו קיבלנו מכות, ככה כל היום עד שנגמר הסייט הזה. כשחזרנו הביתה בסופו של דבר, שלמק אחי החליט דבר אחד – הוא לא נשאר כאן יותר. אבא עודד את זה ובתוך כמה ימים הוא קיבל כסף ונסע ברכבת לוורשה (למרות שליהודים כבר אסור היה לנסוע ברכבת). מוורשה הוא הגיע לגבול. היו שם מבריחים שהבריחו יהודים לעיר בריסק שהייתה בחלק של פולניה שהיה תחת שלטון רוסיה. שלמק פגש שם את הבת דודה שלנו אסטושה קוט (שחיה היום בקנדה) ואת משפחת קלברמן. כך שהוא לא היה בודד.

הכוונה שלו הייתה להמשיך תוך כמה ימים לעיר לידה על מנת לעבור את הגבול לויילנה. השמועות אמרו שמוילנה ניתן יהיה להגיע לישראל. שלמק נתפס פעמיים כשניסה לצוות את הגבול וחזר לבריסק שם התחיל לעבוד כמכונאי הוא הרוויח טוב והסתדר יפה אבל קיבלנו ממנו מכתבים שהוא מאוד מתגעגע. הוא שמע שיש אפשרות לאזרחים פולנים, גם יהודים, לחזור לפולניה שהייתה כבר תחת השלטון הגרמני. רבים עמדו בתור כדי להירשם ולחזור לפולין (בהם גם שתי בנות הדודה) לרוע מזלו, שלמק היה בין אלו שהצליחו. כשהוא הגיע הביתה, השכנה שלנו שבנה היה חבר ילדות של שלמק ונשאר ברוסיה, באה אליו בטענות קשות למה הוא הצליח לחזור ולא הביא את בנה איתו. הבן שלה חזר חי מרוסיה ב-1945, ושמלק נרצח.

במאי 1940 הוא הגיע לצ'נסטחובה. פתאום. לא ידענו מראש, ביום בהיר אחד הוא דפק בדלת. היהודים פחדו גם מהרוסים וגם הגרמנים ולא ידעו להחליט מי גרוע יותר. הוא חזר וכעבור יומיים, שלושה נעצר על ידי הגסטאפו וקיבל שם מכות רצח. הוא לא סיפר לנו אבל נודע לאבא. היו שם "מאכרים" כאלה שהוציאו עצורים תמורת כסף, אבא שילם ל"מאכר" ושלמק חזר הביתה, פתאום. לא ידענו מראש, ביום בהיר חזר, זה סימפטום שהיהודים פחדו מהגרמנים אבל גם מהרוסים כי רבים ביקשו לחזור לפולניה תחת גרמניה.

כשהמלחמה פרצה ואנחנו חזרנו הביתה, הגרמנים דרשו מהאוכלוסייה שתנהל חיים נורמליים, פחות או יותר, למשל, דרשו שנפתח את החנויות. האנשים התנפלו על כל מה שניתן היה לקנות כי היה להם כסף וניתן היה לקנות מעט מאוד בכסף הזה. ערך הכסף ירד מיום ליום, אבל לא הייתה לנו ברירה ומכרנו. עד שכעבור חודשיים, שלושה הגרמנים באו לחנות ואנחנו נאלצנו להוציא את כל הסחורה. הם העמיסו הכל על הרכבים שלהם, נתנו קבלה (או לא נתנו קבלה, מי זוכר מה שיהיה), ונסענו למזלנו, אבא חשש שזה יקרה ולכן הוא הוציא חלק לא קטן של הסחורה ופיזר אותה במרתפים ובין בני המשפחה. זה נתן לנו אפשרות לחיות פחות או יותר משך כל התקופה. לאחר זמן מה קיבלנו את החנות בחזרה ריקה ובכדי שלאבא תהיה אזור תעסוקה פתחנו חנות לצבעים. לא היה לנו כל כך מה לעשות שם, וגם לא כל כך הבנו בצבעים. בחילת 1940 הגיעו אלינו בת דודתנו אסתר, בעלה נתן ושתי בנותינה הדסה ובאשיה שגורשו ממערב פולין. הם גרו אתנו עד שנשלחו לטרבלינקה. אחותה של אסתר, חנה סולקובסקי, חיה בארץ.

20.9.1942 – אפריל 1941 – הגטו הגדול

החיים היהודים נוהלו ע"י ה-"יודנראט" – ועד יהודי שמונה ע"י הגרמנים. הם העמידו בראשו את ליאון קמפינסקי תעשיין מכובד. זה היה ב-1939, מיד כשהגרמנים נכנסו לעיר. קמפינסקי צרף לעצמו כל מיני אנשים מכובדים, פחות או יותר. כדי שיוכלו לפעול במסגרת הקהילה היהודית הם הקימו מוסדות יהודיים שונים וגם משטרה יהודית. הרבה דברים היו אסורים, אסור לצאת בלילה, אסור לנסוע ברכבת, אסור לנוע ממקום למקום. הפחד ואי השקט היו אופייניים לכל מעשה. כל יום היו גזרות חדשות, פעם צריך היה למסור חפצים ממתכת בראש ובראשונה מקלטי רדיו. אחרי כן היו כל מיני קנסות שהטילו על היודנראט, והם היו צריכים לאסוף את הכסף מהתושבים, מי פחות ומי יותר, כדי להגיע לסכום שהגרמנים דרשו. מה שאופייני לתקופה היה שלא היו שבוע-שבועיים שקטים. כל יום היה משהו אחר על מנת להחזיק אותנו במתח מתמיד, באי ידיעה מתמדת.

באפריל 1941 הוחלט על הקמת הגטו היהודי שרק בתוכו יהיה מותר לגור. הגטו הוקם באזור שהיהודים גרו בו ממילא, אבל הגרמנים הוציאו מבתיים חלק גדול מהיהודים שהתגוררו באזורים המעורבים, האזורים היותר טובים, היותר יפים, היותר חדשים של צ'נסטחובה, והעבירו אותם לגטו בצפיפות.

הגטו התחיל בדרום מהנהר וארטה והגיע עד לקצה השדרה הראשונה (פיארשה אלייה) והרחובות הצדדיים שמסביב. לגטו היו שתי כניסות שהיו מאוישות ע"י שוטרים יהודים ופולנים. חל איסור להכניס או לצאת אלא למקומות עבודה שאליהם, בדרך כלל, יצאו עם רישיונות עבודה ובקבוצות מאורגנות. הגרמנים נהלו מדיניות של בטול עיירות או כפרים, וריכוזם של התושבים היהודיים בערים גדולות. ה-"יודנראט" היה חייב להחרים חדרים ודירות מתושבי העיר על מנת לשכן את האנשים שבאו מאזורים אחרים. בחר, שהמעבר הזה גרם לכך שאלפי אנשים נאלצו למצוא לעצמם מקום מגורים בגטו. למשל, העיר צ'נסטחובה. לפני המלחמה גרו בה כ-25 אלף יהודים ובזמן הגטו מספרם עלה על 30 אלף ויותר. החיים בגטו היו קשים. כמעט כל מצרכי המזון ניתנו בתלושים. הגטו היה סגור, אי אפשר היה להיכנס ולצאת. התעוררה בעיה לגבי שירותים שהיו אצל האוכלוסייה הכללית, למשל, בית חולים או מכבי אש. בית החולים שהיה פעם יהודי הוצא מחוץ לגטו, וכיוון שהוא היה בית החולים היחיד, לא נתנו ליהודים להיכנס לשם. כך שאת כל הטיפולים הנחוצים נאלץ לעשות צוות רפואי בגטו.

למרות הקושי, הרדיפות העבודות והדיכאון המתמשך, החיים לאנשים הצעירים לא פסקו. נכון, היו גם מקרי התאבדות. היו אנשים שהרגישו שהם לא מסוגלים להמשיך, אך הייתה גם כל הזמן תקווה. התקווה שזה יגמר מהר ואולי עוד יהיה טוב. אנחנו, הצעירים מתנועות הנוער (הנוער הציוני וגם תנועות נוער אחרות), היינו נפגשים, יושבים ושרים, היינו חבר'ה, נפגשנו כי הרגשנו צורך לתמוך אחד בשני, לעודד ולהתעודד כי לא קיבלנו את זה במסגרת הבית שלא היה מסוגל לעזור לנו. כך שהיו פעולות מפגשים חברתיים. כמובן שהכל הסתיים בערב כי אז אסור היה לצאת מהבית. נפגשנו כל פעם בדירה אחרת, מדובר בקבוצות קטנות של אנשים.

בנוסף, כל אחד היה צריך למצוא לעצמו תעסוקה. היו אנשים שעבדו בעיקר אצל הגרמנים או במוסדות יהודים, היו כאלה שהיו תופרים בבית עבור האוכלוסייה הפולנית, אני גמרתי קורס לסניטרים (חובשים). מאחר והיו חששות מכל מיני מחלות מדבקות, היה צורך להכשיר קבוצת חובשים. היו בינינו גם רופאים ואחיות ויחד היינו יוצאים למקומות שהיה בהם חשד לטיפוס או מחלה מדבקת אחרת, היינו מנקים את הבית, עושים דזינפקציה (חיטוי), ולפעמים גם סוגרים את הבית לכמה ימים לפי החוק. חוץ מזה עבדתי פעם, פעמיים בשבוע בחלוקת חלב לתינוקות מטעם טו"ז, (חברה לעזרה כלכלית ליהודים) החברה שליבר ניהל (ההקצבה השבועית הייתה חצי ליטר לתינוק). כאמור החיים בגטו היו קשים, לא עבר שבוע שקט, כל יום משהו חדש, גזרה נוספת, פעם למסור דברי ערך, ציורים, מתכות, רדיו וכו'. הגרמנית כשיטה החזיקו אותנו במתח, ואי ידיעה קבועה. כל המצרכים נמכרו ע"י כרטיסי מזון בכמויות מזעריות לנפש. גם במצב הקשה, תמיד הייתה תקוה ציפיו שהרוע יגמר.

הגטו הגדול החזיק מעמד עד 20.9.42, ערב יום כיפור. לפני כן הגיעו אלינו שמועות שונות, שהמשטרה של הליטאים ובני מיעוטים נוספים במדיהם השחורים ובעיקר הגרמנים, מקיפים את הגטו ועומדים להוציא את האנשים ולשלוח אותם לגורל בלתי ידוע. ההרגשה הייתה מאוד קשה, אנשים התחבקו כי ידעו שזה הסוף ועומד לקרות משהו חמור. בצאת יום כיפור כל המשפחות נפגשו, רצו להיות ביחד כי היה בחר שלמחרת יקרה משהו. הגטו היה כמרקחה, אסור היה לצאת אבל בתוך הגטו לא היו מגבלות. ואז, בלילה, באו אלינו יאדג'ה, ליבר ולילי שנולדה ביולי 1941.

חבר טוב של יאדג'ה, מיכל בירנצווייג ואשתו, הלנה, שדאגו לשלומם של הברנרים, שלחו אדם בשם מרקוביץ שיוציא את יאדג'ה ואת לילקה. אבא לחץ שהם יצאו אבל, יאדג'ה פחדה להיפרד מההורים, בגלל שחששה שלא תראה אותם יותר. אחר כך חששה התברר כמוצדק. הם הלכו ובבית נשארו שאר המשפחה.

יאדג'ה הגיע למייבלאגר. זה היה מחסן באזור של מפעלים ובתי חרושת שפוננו על ידי הגרמנים. במחסן הזה הם ריכזו את הרהיטים שאספו מכל העיר, מהגטו הגדול. משם הם הוציאו את הרהיטים לפי דרישת המוסדות הגרמנים או פקידי גרמנים. את המקום ניהל גרמני אחד בשם לנגה שהיה אדם הגון.

מספרת לילי (כאן בארץ בשנות השמונים)

"היה מרתף מתחת למחסן, ומספר אנשים הכשירו אותו כמקום מסתור לשעת הצורך. החלונות כוסו באדמה, ועל המדרגות הניחו פריג'דר גדול על מנת שאיש לא יחשוד בדבר. בשיחה מקרית שהייתה לי לפני שלוש שנים עם בחורה שפגשתי בפולין, התברר לי שאבא שלה הוביל את אמא שלי למקום המסתור הזה, יום לפני שהגרמנים התחילו באקציה הגדולה (ביום כיפור). אחרי שנים, החברה של לילי נתנה לה לקרוא זיכרונותיו של אביה (של החברה). הוא כתב שכאשר היה נער צעיר ורחץ מכוניות של גרמנים במפקדה, שמע אותם, במקרה מדברים על התחלת האקציה. הוא סיפר על כך לחברו המבוגר ממנו, ואמר לו "לך, תביא את המשפחה שלך לבונקר במייבלאגר, אבל יש לי חברה טובה, יאדג'ה ברנר, תמסור לה שתבוא עם הבת שלה לשם."

יצחק זוכר את הבחור הזה מגיע לבית שיין, ואומר ליאדג'ה לבוא. אבא שלהם אמר לה "אם מישהו מציע לך לבוא להסתתר, אל תתלבטי, תלכי להסתתר". בבונקר הזה היו יחד אתנו כ-40 נשים וילדים. אני הייתי הכי קטנה. כשפחדו שהגרמנים ישמעו את הילדים, היו מרדימים אותם עם סמי הרדמה. הגרמני שעבד למעלה במשרדו, כך אמרה אמא, ניחש כנראה שיש שם אנשים, אבל לא הסגיר אותם.

יום אחד, כשהגרמנים הסתובבו למעלה וכולם ישבו קפואים, בשקט, אני התחלתי לבכות. כנראה לא ידעו כמה סם לתת לילדה קטנה, וטעו במינון. בין הנשים היו כאלה שאמרו לאמא לשים לי כרית על הפנים, כי אני אחת ויש כאן הרבה אנשים שחייהם בסכנה בגללי.

אמא לא ידעה מה לעשות.

אני לא העזתי אף פעם לשאול אותה מה היא הייתה עושה אילו לא הייתי מפסיקה לבכות. אני מכירה מספר נשים שישבו באותם רגעים בבונקר. כל אחת מהן, במפגשים שהיו לנו משך השנים מאז, בארץ או בחו"ל, מזכירה לי את הרגע הזה שנחרת כל כך עמוק בזיכרון.

למזלנו, הצליחו להרגיע אותי לפני שקרה משהו. (עד כאן מדברי לילי ז"ל)

ובכן, למרתף הזה נכנסה יאדג'ה עם התינוקת שלה, לילי, שהייתה בת שנה ומשהו. למרתף הכניסו אוכל, נרות וכו'. והם שהו שלושה-ארבעה שבועות עד שפתחו את הגטו הקטן. הזמן הזה היה קריטי כי יאדג'ה ולילי עברו בשלום את הסכנה הראשונית של משלוח ברוח ובטוח לטרבלינקה. ולו היו לוקחים אותן ליבר היה עלול להצטרף ואז המצב היה עוד יותר קשה.

סיפרתי שבערב יום כיפור הם סגרו את הגטו מסביבי. למחרת, ב-22 לספטמבר 1942 התחיל המשלוח למחנה המוות לטרבלינקה. אבל זה התברר כמובן, רק מאוחר יותר. המשלוח התחיל בכניסה של המון גרמנים עם כלבים, ובילויי משטרת העזר של הליטאים והאוקראינים במדיהם השחורים. הכל עם יריות וצעקות כל הזמן. המלה "שנל" (מהר, מהר) הייתה הדומיננטית. הצעקות, היריות וההרוגים הרבים מטרתם הייתה להפחיד את האוכלוסייה, לגרום לבהלה, לבלבול וכדי שנציית בלי יכולת להתנגד.

מאחר והיה להם צורך בהרבה קרונות, ולא היו להם מספיק לכל משלוח מצ'נסטחובה הם חילקו את העיר למישה-שישה אזורים. במשלוח הראשון הם סגרו מספר רחובות על ידי משטרות העזר (וגם המשטרה היהודית עזרה להם קצת), הוציאו את האנשים בצרחות ויריות לרחובות, העמידו אותם בשורות והרשו להם לקחת מזוודה קטנה או חבילה ביד. אנשים עם ילדים קטנים בזרועותיהם, אנשים זקנים, חולים, כל מי שמסוגל היה ללכת.

העמידו אותם בשורות, הכל במהירות, ביריות, בצעקות, ובאיומים ולהרביץ או אפילו להרוג. ככה הובילו את האנשים לכיוון תחנת הרכבת המסחרית של צ'נסטחובה שלא הייתה מאוד מרוחקת מהגטו היהודי. כשהגיעו לתחנת הרכבת, הפרידו קבוצה קטנה של גברים יהודים צעירים מהשאר, והחזירו אותם אחר כך העירה כדי שימשיכו לעבוד עבור הגרמנים במפעל המטלורגיה. את היתר דחסו במכות וביריות פנימה, לתוך הקרונות. וכל הזמן צרחות של ילדים ובכי של נשים. בפנים הצפיפות הייתה איומה, למעלה ממאה אנשים בקרון. נשים וילדים קטנים ללא כל אמצעי סניטציה, ללא אפשרות לעשיית צרכים, כמעט ללא אפשרות לזוז. בסוף, סגרו את הקרונות ונסעו ללא מים כמה ימים, בקרונות של בהמות נעולים,

כעבור ארבעה-חמישה ימים חזרו אותם קרונות לקחת משלוח שני. שוב פעם חוזר התהליך על עצמו. מספר רחובות נסגרו והאנשים הוצאו מהבתים. מי שנשאר בבית ולא יצא החוצה, נורה. גם כדי להפחיד וגם פשוט כדי להרוג. ואמנם, באותם ימים הם הרגו מאות אנשים שנשאר בבתים או ברחוב, או שלא צעדו מספיק מהר או שסתם היה נדמה להם, ובכל זאת ירו.

וככה התרוקנה העיר. הוציאו את רוב, רובה של האוכלוסייה היהודית. מתוך למעלה משלושים אלף יהודים שהיו בצ'נסטחובה, נשאר רק כ-5000. את ה-25,000 שלחו למחנה המוות בטרבלינקה.

